

Hivatkozott irodalom

- HAADER LEA 2004. A Nyulak szigeti scriptórium mint műhely. *Magyar Nyelvőr* 128: 196–205.
- HAADER LEA 2006. A nyelvi (ízlés)változás nyomai az Érsekújvári Kódexben. In: MÁRTONFI ATTILA – PAPP KORNÉLIA – SLÍZ MARIANN szerk., *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum Kiadó, Budapest, 103–110.
- HAADER LEA 2008. A Nyulak szigeti kódexmásoló műhely két korszakáról. In: BÜKY LÁSZLÓ – FORGÁCS TAMÁS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* V. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 51–60.
- HAADER LEA 2009a. Én édes Istenem, segíts engemet erre az könyvre! A kódexek tanúságaiból. In: KOROMPAY KLÁRA – TERBE ÉRIKA – C. VLADÁR ZSUZSA – ZSILINSZKY ÉVA szerk., *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet* I. Magyar Nyelvtudomány Társaság, Budapest, 35–47.
- HAADER LEA 2009b. Írásbeli megakadásjelenségek történeti pszicholingvisztikai szemszögből. *Magyar Nyelvőr* 133: 48–65.
- HAADER LEA 2009c. Arcképtörédek ómagyar scriptorokról. In: MADAS EDIT szerk., *„Látjátok feleim ...” Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*. OSZK, Budapest, 53–74.
- LAUF JUDIT 2014. Az Érsekújvári kódex és a Makula nélkül való tükör. A középkori magyar passióhagyomány nyomai a 18. századi kegyességi irodalomban. *Magyar Könyvszemle* 130/2: 218–236. http://real.mtak.hu/21524/1/78_LaufMagyarKonyvszemle-2014-2-Imprimatura-1.pdf (2016. 09. 09.)
- VOLF GYÖRGY 1888. *Érsekújvári Codex*. Nyelvemléktár 9–10. Budapest.
- WEHLI TÜNDE 2009. Az Érsekújvári Kódex illusztrációi. In: MADAS EDIT szerk., *„Látjátok feleim ...” Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*. OSZK, Budapest, 159–170.

VARGA MÓNIKA

ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
MTA Nyelvtudományi Intézet

Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei

Szerk. BÁBA BARBARA. A Magyar Névarchívum Kiadványai 35. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015. 433 lap + 36 térkép

1. Ezt a könyvismertetést a szokásosnál kissé talán messzebből kezdem, amikor a Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Tanszékének több évtizeddel ezelőtti múltjára, kutatási irányára is röviden visszatekintek. A jelenlegi tanszék oktatóinak, kutatóinak nagy része ugyanis igen sokszínű szakképzésben részesült és vált fokról fokra ismert, jó nevű szakemberré. Ebben – természetesen tehetségük, szorgalmuk mellett – szerepe lehetett annak is, hogy az oktatásban és kutatásban a magyar nyelvészet és a finnugrisztika kapcsolódása régóta jellemző volt, és napjainkig az maradt. Erről az egyetem több tanáranak finnországi megbízásai, tapasztalatszerzése, továbbá a debreceni névtani iskola egyes vizsgálódásainak tárgya igen meggyőzően tanúskodik. Közöttük több olyan tanár, professzor is tevékenykedett, aki mind a két szakterületet jól ismerte és kisebb-nagyobb mértékben művelte is. Minden bizonnyal ez is valamelyest szerepet játszott abban, hogy a Debreceni

Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén kialakult egy olyan kutatói műhely, névtani iskola, amelynek létrejöttében Hoffmann István, továbbfejlesztésében pedig egyes tanszéki kollégái is kiemelkedő szerepet játszottak. Ennek eredményeként az utóbbi két évtizedben rendkívül értékes kiadványok egész sora láthatott napvilágot.

Az 1960-as évek közepén merült föl az a gondolat, hogy a földrajzi neveket országsszerte össze kellene gyűjteni. Ehhez a kezdeményezéshez a nyíregyházi főiskola és a debreceni egyetem oktatói is hamarosan csatlakoztak a helynévgyűjtésbe bevonva a hallgatókat, akiknek egy része a földrajzi nevek alapján különböző feldolgozásokat készített. Biztos vagyok abban, hogy mindez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a névtudomány iránti vonzódás a hallgatók között kialakuljon és a későbbiekben is folytatódjék.

2. Az itt ismertetett könyv A Magyar Névarchívum Kiadványai sorozat 35. számaként 2015-ben látott napvilágot. (Az eddigi, összesen 38 kötet felsorolását TÓTH VALÉRIÁNAK ugyanezen sorozatban megjelent Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban [Debrecen, 2016] című munkája foglalja magában, vö. 305–307.) Köztük található A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei című kiadvány, amellyel elkezdődött Hajdú-Bihar megye földrajzi neveinek közzététele. Ezzel összefüggésben a kiadvány szerkesztője, BABA BARBARA a következőket fogalmazta meg: „Jelen kötet, Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és Hajdúhadházi járás helynevei című munka mellett, hogy a helynévgyűjtés és -közzététel mintegy fél évszázados törekvéseibe szervesen betagozódik, egyúttal újításokat is alkalmazva készült el. A kötet a címben jelzett térség öt településének (Hajdúdorognak, Hajdúböszörménynek, Téglásnak, Hajdúhadháznak és Bocskai kertnek) a teljes történeti mélységben egybeállított helynévanyagát adjuk közre: a legkorábbi okleveles források adataitól kezdődően a 2010-es években végzett élőnyelvi gyűjtések anyagával bezárólag. [...] E kötetet a Hajdú-Bihar megye helyneveit közzétevő sorozat első darabjának szánjuk. A további kötetek az ittenihöz hasonló módszerrel az egyes járások településeinek teljes helynévanyagát mutatják majd be. Ezek megjelenését lehetőségeink függvényében folyamatosan tervezzük” (7).

A kiadvány célját megfogalmazó szerkesztői előszót követően a kötet felépítéséről, annak tudományos szempontú felhasználhatóságáról kapunk tájékoztatást (9–14), majd a közzétett adatokban található földrajzi köznevek értelmezését (15–18), továbbá az imponálóan nagyszámú, sokszínű forrás felsorolását tekinthetjük át (19–31). A könyv legterjedelmesebb részét az említett két járás helyneveinek települések szerinti közlése, bemutatása képezi (33–395), amelyet a különböző szaktudományi (pl. nyelvtörténeti, névtani, történettudományi, néprajzi) kutatásokban is föl lehet használni. A szöveges részt helynévmutató zárja (397–433), amelyet a Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás szép kivitelezésű, jól áttekinthető térképei követnek. Végül megemlítem, hogy mindegyik helység földrajzi neveinek – betűrendben közölt – bemutatása előtt egy-egy olyan légi fotó is található, amely a település szerkezetét ábrázolja. Azt sem hagyhatom említés nélkül, hogy a könyv sok szemléletes illusztrációt tartalmaz. Ezek is hozzájárulnak ahhoz, hogy Hajdú-Bihar megye helyneveinek elsőként megjelent kötetét tartalmi és formai szempontból egyaránt értékes kiadványnak tekintsük. A két járás helynévanyagát áttekintve ízelítőül a történeti mondákra és a helynévmagyarzatokra hívom fel a figyelmet.

3. Helynevekhez fűződő népmondák

3.1. Történeti mondák. Itt jegyzem meg, hogy az itteni csoport esetében a néphagyományban megőrzött történeti eseményekre, az egyes helységek településtörténetére a Történeti háttér alfejezetben találunk magyarázatot. Ilyenek például a következők: **Hajdúdorog:** „A fennmaradt összeírások alapján közepes nagyságú falu volt, gazdasági ereje ennek megfelelően elmaradt a környék mezővárosaitól (például Böszörményétől, Újvárosétól, Csegéétől). A 16. század végén a török állandósuló jelenlétének következtében Dorog lassú pusztulása is megfigyelhető, 1581 és 1598 között a lakott porták száma majdnem felére csökkent, 1600-ban a település teljesen elpusztult. Talán ez is közrejátszott abban, hogy Bocskai István 1605. évi korponai kiváltságlevelében a hajdúk letelepítésére kijelölt szabadalmas helyek egyikeként szerepel, Thurzó György nádor 1616-ban Deli Száva hajdúkapitányának és rác katonáinak adományozta.” (33; BÁBA BARBARA). – **Hajdúböszörmény:** „Szabolcs vármegye 1523. évi dikális összeírásában 67, hat évvel később már 96 portával írták össze, fejlődését azonban megállította, hogy a környék a török hódoltság peremvidékévé vált, így 1555-ben a tatárok súlyos károkat okoztak a városnak. A század második felében a pusztítások és a kettős adózás következtében a népesség lassan csökkent. 1593-ban Böszörmény már lakatlan, öt évvel később is mindössze tizenkét házat írták össze. Korábbi rác lakóira utalva a települést egészen a 18. századig Rácböszörménynek is hívták, pedig gyorsan végbement e népcsoport asszimilációja.” (99; KATONA CSILLA – E. NAGY KATALIN).

A rácoknak Hajdúságba történt betelepülésére, a velük folytatott harcokra egy helynévhez kapcsolódó magyarázat utal. Ez a következő: „**Nyergesek** 2011: *Nyergesek ~ Nyerges-halom* [...] 1959: *Nyergesek, Nyerges-halom*. – A Kis-Nyerges-halom és a Nagy-Nyerges-halom összefoglaló elnevezése. *Nyerges-halom*-nak is mondják. A Hajdúdorog területére átnyúló részét *Nyerges*-nek nevezik. A név eredetéről az alábbi hagyomány él: a mai Hajdúvidtől jóval nyugatabbra fekvő egykori Vid falu lakói azt a tervet forralták, hogy lerohanják a hajdúkat, amiről azonban egy koldusasszony hírt vitt a hajdúknak. A böszörményi, a hadházi és a nánási hajdúk tudomást szerezvén erről, összefogtak, hogy elkerülsék a rácokat. A hagyomány úgy tartja, hogy ezeknél a halmoknál nyergeltek a hajdúk, és innen a *Nyerges* elnevezés. Valójában inkább a kiemelkedések nyereghez hasonló alakja szolgálhatott a névadás indítékául.” (205; KATONA CSILLA – E. NAGY KATALIN).

Az 1978-ban Hajdúböszörményhez csatolt **Hajdúvid** (vö. KISS LAJOS, Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 1: 560) helységre utalva, ahol egykor rácok is laktak, Hajdúhadház egyik földrajzi nevéhez kapcsolódóan a következő adatot találtam: „**Apró-halmok** [...] 1870–1871: *Apró-halmok*, 1858: *Apróhalmi dűlő*, 1853: *Apróhalmok* környéke. – A település északnyugati határában, a Cégény úttól északra, a Téglási út és az Újfehértói út között húzódó nagy kiterjedésű terület. Az elnevezés a köztudatban ma már egyre kevésbé él. É. Kiss Sándor megjegyzi, hogy a népi hagyomány szerint Hajdúhadház, Hajdúböszörmény és Hajdúnánás elpusztítására készülő vidi rácok sírdombjainak tartja a halmokat. Történeti forrásokban a név *Apró-halmi-dűlő*, *Apró-halmi-járás* formában is szerepel. Tégláson a szomszédos területet ugyancsak *Apró-halmok* néven említik” (301; MOZGA EVELIN – TÓTH TEODÓRA). Itt említem meg, hogy É. KISS SÁNDORNAK a *Források* című alfejezetben felsorolt dolgozataiban – az itt idézettekhez hasonlóan – igen értékes adatokat, fejtegetéseket találunk.

3.2. A török mondakörbe tartozó példák. A törökök ellen folytatott harcokra Hajdúböszörmény és Téglás helynévanyagában találtam példákat. Ezek a következők: **Hajdúböszörmény: Test-halom** [...] 1786: az Ároktól kezdődően a *Test Halomnak* a Vidi Határig, 1776: *Test halom*, 1767–1779: *Test Halom*. – Domb Hajdúvid és a Telekföld határán. A hagyomány azt tartja róla, hogy a törökdúlás idején itt temették közös sírba a holttesteket. A másik monda szerint a hajdúk által elpusztított Vid falu rác lakosait temették el ezen a helyen. Ma már nem használatos elnevezés. **Törökmetelő-halom** 1786: *Törökmetelő halom*, 1783: *Török metelő [halom]*. – Egykori halom Vidtől délre, a Telekföldön. A nevét a hagyomány szerint onnan kapta, hogy ott metélkedtek a törökök. (235, 238–239; KATONA CSILLA – E. NAGY KATALIN). – **Téglás: Falu-szállás** 2011: *Falu-szállás*, 1985: *Falu-szállása, Móc-föld, Szállás*, 1964: *Falu szállása*, 1864: *Falu szállása*. – A település északnyugati határában, a Kaszáló dűlő melletti terület, a Pap-tanya és a Csécsi-tanya közelében. Korábban szántóföld, nádas és rétes kaszáló is volt. Az 1964-es forrás az elnevezés okáról így ír: „A tatár és török időkben hatalmas nádas volt itt. Ide menekültek a lakosok az ellenség elől. Később a csikósok és gulyások telelőhelye volt. Erre utal a hely *Szállás, Falu szállása* névváltozata. Az 1985-ös forrás szerint román munkások szálláshelye volt a terület, amikor bérmunkára jöttek az uradalomba. Ez magyarázza a *Móc-föld* elnevezést” (MOZGA EVELIN: 270).

4. Névmagyarozó mondák. Erre is találtam néhány adatot. Ilyenek például a következők: **Hajdúdorog: Nagy-árok** „2011: *Nagy-árok ~ Csörsz-árok*. [...] – A dorogi határ északi részén lévő árok, a Szállásföld és a Görögkút északi határszélén húzódik a kálmánházi határ mellett, majd dél felé kanyarodva a fehértói határ mentén fordul délkeleti irányba. [...] A *Nagy-árok* és a *Csőrsz-árok* kialakulása kapcsán hasonló monda él a nép ajkán: a *Csőrsz-árok* című népmonda szerint Csörsz királyfi, a *Nagy-árok* mondája szerint pedig egy kállai úr árkot építtetett, mivel menyasszonya csak azzal a feltétellel ment hozzá nőül, ha vízi úton, hajón jöhet a szárazföldön keresztül” (73; BABA BARBARA). – **Hajdúhadház:** „1313: *Hothaz*, 1312: *Hothaz*, 1312: *Hathaz*, v. – Az eredetileg *Hatház* nevet viselő település a 14. század elején tűnik fel az okiratokban, s egészen a 18. század végéig ebben az alakban említik a források. A *Hatház* elnevezés a *hat* számnévnék és a *ház* főnévnék az összetételéből keletkezett, s eredetileg bizonyára kicsi, mindössze néhány házból álló falura utalhatott. [...] Az újabb *Hadház* névalak, amely szórványosan ugyan már a 14. századtól kezdve jelentkezik, általánossá csupán a 18. század végén, 19. század elején vált.” (299–300; MOZGA EVELIN – TÓTH TEODÓRA).

5. Összegzésül azt állapíthatom meg, hogy A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei című kötetet tartalmi szempontból értékesnek, könyvészeti tekintetben pedig egyedülálló, páratlan nyelvészeti kiadványnak tartom. A könyv szerkesztője és a különböző fejezetek összeállítói egyaránt igen elismerésre méltó munkát végeztek. Biztos vagyok benne, hogy további kutatásaik még igen sok, értékes eredményt hoznak a magyar névtudomány számára.

SZABÓ JÓZSEF
Szegedi Tudományegyetem